

JACQUES
MARITAIN

**KRÁTKĚ
POJEDNÁNÍ
O EXISTENCI
A EXISTUJÍCÍM
SUBJEKTU**

TRIÁDA

TRIÁDA / EDICE DELFÍN
SWAZEK DVOUSTÝ ČTYŘICÁTÝ SEDMÝ

JACQUES
MARITAIN
**KRÁTKÉ
POJEDNÁNÍ
O EXISTENCI
A EXISTUJÍCÍM
SUBJEKTU**

TRIÁDA

PŘELOŽIL A DOSLOV NAPSAL KAREL ŠPRUNK

Paris, Paul Hartmann 1947.

Druhé vydání, revidované, u téhož nakladatele 1964.

Œuvres complètes, volume IX, s. 9–140.

© Cercle d'Études Jacques et Raïssa Maritain, 2023

Translation & epilogue © Karel Šprunk, 2023

ISBN 978-80-7474-426-6

ISBN (PDF) 978-80-7474-486-0

ISBN (ePub) 978-80-7474-487-7

ISBN (mobi) 978-80-7474-488-4

Věnováno Ráisse

Předmětem tohoto *Krátkého pojednání* je existenciální realismus Tomáše Akvinského. Autor v něm rozvíjí své myšlení v okruhu několika filosofických témat, na nichž mu nejvíce záleží a o nichž nejdéle uvažoval, ať už jde o prvenství existence v tomistické metafyzice, o nenahraditelnou hodnotu intuice jsoucná či o způsob, jak se tato intuice vyjadřuje v pojmu jsoucná a jak se tvoří pojem existence. – Nebo o zcela osobní povahu soudu svědomí a soudu uvážlivosti [*prudentia*] při výkonu svobody a o pravý význam obecných etických norem, jejichž neuznání bylo u Kierkegaarda výkupným za nesrovnatelnou mravní zkušenost. – Nebo o horizonty, které se otevírají před naší myslí v perspektivě subjektu a subjektivity. – Nebo o transcendentní problémy, s nimiž se filosofie setkává, když uvažuje o vztazích mezi stvořenou svobodou existujícího subjektu a věčnými úradky.

Když se rozvinou implikace tomistické teorie zla a když se nejvyšší teze tomistické metafyziky spojí v přesně artikulovanou syntézu, dostávají novou tvář problémy, jejichž různá řešení, přijatá v průběhu času, určují význam typických epoch dějin myšlení. Názory, které zde autor předkládá, vycházejí z Tomášova ústředního textu: „Defectus gratiae prima causa est ex nobis; sed collationis gratiae prima causa est a Deo; secundum illud Oseae, XIII, 9: Perditio tua ex te Israel, tantummodo in me auxilium tuum.“ (*Teologická suma* I–II, q. 112, a. 3 ad 2m)¹

Poslední kapitola pojednává o vztazích mezi filosofií a duchovní zkušeností a ukazuje, jak „druhá existencialistická generace“ přešla od existenciálního existencialismu k existencialismu akademickému či filosofickému.²

¹ „První příčina nedostatku milosti tkví v nás, ale první příčina udělení milosti je od Boha – podle Ozeáše, 13,9: ‚Záhuba tvá z tebe, Izraeli, toliko ve mně tvá pomoc.‘“ – *Bible. Český ekumenický překlad*. Praha, Česká biblická společnost 2019: „Je to tvá zkáza, Izraeli, že jsi proti mně, proti své pomoci.“ (Poznámka překladatele.)

² Text autor napsal jako *knižní anonci*. (Poznámka překladatele.)

PŘEDMLUVA

RŮZNÉ PODOBY „EXISTENCIALISMU“

1. Toto krátké pojednání o existenci a existujícím subjektu lze chápat jako pojednání o existencialismu svatého Tomáše Akvinského. Hned na počátku je však třeba odstranit možné nejasnosti. Existencialismus svatého Tomáše se naprosto liší od existencialismu filosofí, které se nám předkládají dnes. A říkám-li, že je to podle mého názoru jediný autentický existencialismus, nesnažím se *omladit* tomismus slovním trikem, za který bych se styděl, nebo obléci Tomáše Akvinského do módního hávu, přičemž by tu slovo háv bylo pouze eufemismem. Nejsem neo-tomista a celkem vzato bych byl raději paleo-tomista; jsem – alespoň doufám, že jsem – tomista. A už více než třicet let pozoruji, jak obtížné je přimět mé současníky k tomu, aby nezaměňovali invenční schopnosti filosofů s invenčními schopnostmi umělců velkých krejčovských salonů.

Když tomista mluví o existencialismu svatého Tomáše, nečiní nic jiného, než že se na současné módní vlně znovu chápe hodnoty, jejíž cenu tato vlna nezná, a uplatňuje při tom přednostní právo. Je však třeba odlišit autentický tomismus od mnoha netomistických nebo domněle tomistických scholastických směrů, do nichž záludně pronikl duch Platónův

nebo Descartův nebo Wolffův či Kantův a od nichž dosud nebyla plně očištěna běžná prezentace toho, čemu se říká tomismus. Rozdíl je právě tom, že autentický tomismus uznává prvenství existence a intuice existenciálního jsoucna. Byli bychom šťastni, kdyby se pod vlivem současných existencialistických systémů zaměřila pozornost právě tímto směrem. Ale nečekali jsme až na tyto systémy, abychom poukázali na omyl, který chápe filosofii jsoucna jako filosofii esencí nebo jako dialektiku esencí – říkám tomu listování obrázkovou knížkou –, a nikoli jako to, čím filosofie jsoucna skutečně je, co je její výsadou a co jí dává zvláštní a význačné místo mezi všemi ostatními filosofiemi: chápeme ji tedy jako filosofii existence a existenciálního realismu, jako zaměření inteligence, která se nikdy neznepronevěří sobě samé, na akt existence.

Pokud jde o terminologii, je známo, že slovo „existenciální“ přešlo do běžného užívání především vlivem Kierkegaardovým – zejména v Německu. Před dvaceti lety se hodně mluvilo o existenciálním křesťanství; vzpomínám si na jednu pozoruhodnou přednášku Romana Guardiniho, v níž před několika poněkud překvapenými preláty vysvětloval, že existenciální smysl evangelia svatého Jana se mu vyjevil na postavě knížete Myškina v Dostojevského *Idiotovi*. Mnozí filosofové od Jasperse a Gabriela Marcela po Berďajeva a Šestova se tehdy nazývali „existenciálními“ filosofy. Slovo „existencialismus“ nabylo domovského práva později, a to s takovým úspěchem, že – jak nedávno řekl J. P. Sartre – „už neznamená vůbec nic“. Kromě této nahodilé nevýhody je slovo existencialismus samo o sobě velmi dobré, dokonce výborné.

Pokud jde o tomistickou filosofii, má se to s tímto termínem jako se slovem realismus. Nenašli bychom je na seznamu Petra Bergamského; svatý Tomáš neoznačoval sám sebe ani za existencialistu, ani za realistu (a nikdy ani za tomistu). Je nicméně pravda, že tyto věci jsou jeho myšlení vlastní.

2. Řekněme ihned, že slovo existencialismus se chápe dvěma základně odlišnými způsoby. V jednom případě se uznává prvenství existence, ale toto prvenství implikuje a zachovává esence neboli přirozenosti a představuje nejvyšší vítězství inteligence a inteligibility – to je podle mého názoru autentický existencialismus. V druhém případě se uznává prvenství existence, ale toto prvenství ruší či potlačuje esence neboli přirozenosti a představuje nejvyšší porážku inteligence a inteligibility – to je podle mého názoru existencialismus apokryfní, nepravý: takový je i existencialismus dnešní, který „už neznamená vůbec nic“. Zajisté, když totiž zrušíte esenci neboli to, co klade *esse*, zrušíte tím zároveň existenci neboli *esse*, neboť tyto dva pojmy jsou korelativní a neoddělitelné, a takový existencialismus pak ruší sám sebe.

Descartes byl sice racionalista, ale nakolik byl vlivem Dunse Scota předchůdcem moderních *libertistických* metafyzik, měl sklon k existencialismu bez esence, pokud jde o Boha. Mluvil nepochybně o Boží esenci více než jindy, dokonce v ní viděl jakoby účinkovou příčinu samé Boží existence a sama její idea ho vede k jistému poznání, že Bůh existuje. Ale tato esence se stává tak absolutně neproniknutelnou, že už je takříkajíc pouze jasem Boží existence, chápáné jako akt čiré vůle.

Nakonec bychom měli Boží existenci bez *přirozenosti*. To je však nemyslitelné, a tak myšlení dospívá k více či méně neurčité náhražce, jíž je idea čiré činnosti, čiré účinnosti nebo čiré svobody, vyšší než celý řád inteligence a inteligibility. Tato idea by pak kladla bez důvodu sama sebe jedině svou „mocí“ a podle své libovůle by vytvářela inteligibilní skutečnosti a esence, jakož i ideje, které jsou jejich obrazy v naší mysli. To je nakonec důvod dalších Descartových tvrzení: jeho Bůh je vůle, která nemá žádný vztah k řádu moudrosti (svatý Tomáš pokládal takový přístup za rouhání); Bůh ze své činnosti vylučuje jakoukoli finalitu; tvoří věčné pravdy jako čistě kontingentní skutečnosti, jež závisejí na jeho vůli, nikoli na jeho neměnné esenci, jejíž možné participace by bez proměny viděla jeho inteligence; Bůh by mohl učinit, aby hory byly bez údolí, aby kruh byl hranatý a aby protiklady byly pravdivé zároveň; ve vztahu k Bohu je stejně kontingentní i veškerý řád lidské mravnosti a závisí na čirém rozhodnutí bez důvodu, takže něco je spravedlivé a nespravedlivé pouze na základě libovůle jeho svrchované existence a na základě volby bez motivu, jíž se božský subjekt rozhoduje realizovat svou tvůrčí svobodu.

Tutéž formu existencialismu – prvenství existence, ale zaplacené zrušením inteligibilní přirozenosti neboli esence – nacházíme v dnešním ateistickém existencialismu. Autor knihy *Bytí a nicota*³ má nepochybně více důvodů, než si myslí, aby

³ Jean-Paul Sartre, *L'Être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique*. Paris, Gallimard 1943; česky: *Bytí a nicota*, přel. Oldřich Kuba, Praha, 2., opravené vyd. OIKOYMENH 2018. (Poznámka překladatele.)

pociťoval blízkost k filosofovi *cogito*. Ale tentokrát už nejde o nejvyšší existenci, na níž absolutistický teismus zakládal racionalistické vidění světa, tím mocnější, že vycházelo jedinečně z libovůle nepřístupného nekonečna. Jde o konečnou existenci subjektů bez esence, jež prvotní ateistická volba vrhá do chaosu slizkých a nesouvislých jevů radikálně iracionálního světa a žádá od těchto subjektů, aby samy vytvořily – řadou úkonů absolutní volby, které je neúprosně staví do stále nových situací – jistě ne svou esenci nebo svou inteligibilní strukturu, protože ta neexistuje, nýbrž obrazy vržené do času, projekce, které se bez ustání marně snaží dát těmto subjektům něco jako tvář.

Existence bez esence, subjekt bez esence: od počátku se nacházíme v něčem, co je nemyslitelné. Potom se – a tato nepřítomnost *fair play* je podle mého názoru nejhlubší chybou této filosofie⁴ – původní tvrzení, směle tvrzení, že *existence*

⁴ Chci říci, že pojem esence, stejně jako všechny ostatní pojmy metafyzické terminologie, byl přetvořen ve fenomenologické perspektivě. Ale chceme-li říkat věci, jaké jsou, musíme říci, že ve fenomenologickém existencialismu, jak vzešel z Heideggera, existuje základní *nepoctivost*, která záleží v tom, že si přisvojuje celý systém pojmů, za něž vděčíme velikým metafyzikům jsoucna a které mají smysl pouze pro realistickou inteligenci hledající extra-mentální tajemství toho, co je, a že jich užívá ve světě myšlení k fenoménu, „jevu“, jehož „podstatou je „jevit se““ (*L'Être et le néant*, c. d. (pozn. 3), s. 12 [v českém vydání s. 11]), kde ve skutečnosti už nemají žádný význam, kde však – protože filosofové tak chtějí zůstat metafyziky – jich dále užívají a znečišťují je tak, že mohou bez ustání bujet a mít významy, jež jsou proti přirozenosti. Taková transcendentální zpronevěra mohla vyústit jen do pokažené metafyziky a fenomenologie ve své existencialistické formě není nic jiného než od počátku pokažená scholastika. To jí ostatně dává nesporný historický význam. Metafyzika jsoucna a scholastika se – byť v tomto stavu – vrací do moderní filosofie, nebo spíše pro ni znamenají, že skončil určitý cyklus. Nyní můžeme očekávat zrod nového filosofického cyklu – k dobrému i ke zlému. A tato

je bez esence nebo vylučuje esenci, nahrazuje propracovanějším a dvojznačným tvrzením – *Heidegger dixit* –, že existence *předchází esenci*: toto tvrzení je dvojznačné, protože by mohlo vyjadřovat něco pravdivého – totiž že akt předchází potenci, že moje esence má svou přítomnost ve světě od mé existence a že má svou inteligibilitu od existence v čirém aktu –, zatímco ve skutečnosti znamená něco zcela jiného, totiž že existence nic neaktivuje⁵; že existuji, ale nejsem nic; že člověk existuje, ale že neexistuje lidská přirozenost.

Podobně je pojem „projekt“⁶ dvojznačnou náhražkou pojmu esence či kvidity a pojem situace dvojznačnou náhražkou pojmu objektivní podmíněnosti, dané příčinami a přirozenostmi v interakci ve světě. V Descartově metafyzice je nemyslitelný pojem Boha bez přirozenosti nahrazen pojmem čiré činnosti, čiré účinnosti nebo čiré svobody. Podobně se zde místo nemyslitelného pojmu subjektu bez přirozenosti objevuje pojem čiré činnosti nebo čiré účinnosti při výkonu volby, zkrátka čiré svobody: sama tato svoboda je dvojznačná a hroutí se zevnitř, protože chce být svrchovanou svobodnou vůlí, ale přitom je jen čirou spontánností, nutně podezřelou

pokažená scholastika možná pohnoují půdu pro nové rašení autentické metafyziky (alespoň tam, kde bude země důkladně připravena).

⁵ Neuvádí v akt. (Poznámka překladatele.)

⁶ „Vynořuji se sám a prosycen úzkostí, čelím-li jedinému a prvotnímu projektu, který vytváří mé bytí (...).“ Jean-Paul Sartre, *L'Être et le Néant*, c. d. (pozn. 3), s. 77 [v českém vydání s. 75]. „Konstituuji-li sebe jako porozumění nějaké možnosti jako *mé* možnosti, musím uznat existenci této možnosti na konci svého projektu a uchopit ji jako sebe sama, tam, v budoucnu, mne očekávajícího a odděleného ode mne nicotou.“ *Tamtéž*, s. 79 [v českém vydání s. 77].

z toho, že je pouze náhlým výbuchem nutností skrytých v hlubinách přirozenosti, která byla údajně zapuzena. Na to vše patrně naráží – v nevyrovnatelném způsobu vyjadřování, v němž si libuje dnešní filosofie – kritik, který nauce J. P. Sartra vytýká, že je vzkříšením radikálního socialismu.

Tato filosofie je blízká – rozhodně je jí mnohem méně vzdálená, než si myslí pan Sartre – filosofii „francouzských profesorů, kteří se někdy kolem roku 1880 pokoušeli (...) ustanovit laickou morálku“⁷ tím, že odstranili Boha a zachovali povinnou buržoazní počestnost a kantovské desatero. Je totiž velmi nepříjemné, jak soudí existencialismus, že Bůh neexistuje; prohlašuje – a tím osvědčuje svou metafyzickou bystrost –, že lidská přirozenost neexistuje, protože neexistuje Bůh, který by ji koncipoval, a že když je Bůh odstraněn, na inteligibilním nebi není nic. Přesto je východiskem existencialismu a vynalézavým motivem veškeré jeho činnosti snaha dát odpornému lidskému živočichu, který se tvrdošíjně množí a roste, prostředky, jak si poradit ve světě bez Boha a jak si pomoci v ateismu. (Jistě ne tak, že bude zachovávat buržoazní počestnost, ale že najde způsob – abychom užili morálních kategorií pana Sartra –, jak nebýt ani „lump“, ani „zbabělec“, což je také způsob, možná ekonomičtější, jak se ospravedlnit. A jistě ne tak, že bude – tak jako karteziánský Bůh – činit o své vůli něco spravedlivým nebo nespravedlivým a že bude objektivní mírou mravnosti, protože ta neexistuje, nýbrž tak,

⁷ Jean-Paul Sartre, *L'Existentialisme est un Humanisme*. [Paris, Nagel 1946,] s. 34 [česky: *Existencialismus je humanismus*. Překlad Petr Horák. Praha, Vyšehrad 2004, s. 22].

že bude čemukoli dodávat mravní, či dokonce heroickou hodnotu tím, že do toho bude s dostatečnou plností zapojovat svou svobodu.) V tom je nedotknutelné tajemství, první rozhodnutí a hygienické stanovisko existencialismu: zařídit se za každou cenu tak, aby ateismus bylo možno žít. A co když náhodou neexistuje způsob, jak se zařídit? Když si náhodou nemůžeme pomoci ani si poradit? Tato otázka se vůbec neklade, je zakázána a pečlivě skrývána. Pan Sartre má pravdu, když prohlašuje, že je rozhodně optimista, a když smysl pro tragiku přenechává křesťanům – křesťanům a velikým anti-křesťanům. Nemluvme ani o Pascalovi. V existencialismu není nic z velikosti Nietzscheho. Toto udivující zřeknutí se vsí velikosti je pravděpodobně to, co je nejoriginálnějším přínosem naší době a co je nejvíce oceňováno.